

2. Önermesel Bilginin Türleri

Zihin Durumları, Olgu Durumları ve Diğer Zihinler

Çağdaş epistemolojide önermesel bilginin türleri ile ilgili yapılan sınıflamalardan biri bilmeye konu olan şeylerin mekânı veya konusu ile ilgilidir. Buna göre bilen kişinin zihnine, başkalarının zihnine ve zihnin dışındaki dünyaya ait bilgiler vardır. (i) Zihin durumlarına (states of mind) ait bilgiler, zihnin içinde bulunanların ya da olup bitenlerin bilgisidir. Düşünen beynin bilgisi, bir şeyi biliyor olduğumuzun bilgisi ve hissettiklerimizin bilgisi şeklinde zihin bilgileri vardır. Düşündüğümüz, istediğimiz, planladığımız ve hissettiğimiz şeyleri biliriz. Bunlar bizim zihnimizin içindeki şeylerdir. Herhangi bir kanıtı veya araştırmaya başvurmadan bunları bildiğimiz için bunlar nadiren kesin değildir.¹ Bu bilgiler, bizim için apaçıktır fakat başkalarına kapalıdır.

(ii) Zihnin dışında bulunanların (states of affairs) bilgisi ise etrafımızı saran dünya ile ilgilidir. Mekânlar, ölçüler, zihnimizin dışındaki nesnelere ve bu nesnelere birbiriyle olan ilişkileri bunları oluşturur. Bu bilgiler, duyu organlarının işleyişine bağlıdır. Duyularla bunlar arasındaki neden (causal) bağı, doğayla ilgili inançlarımızı oluşturur. Duyular doğrudan bize nesnelere durumlarını bildirdiği gibi çoğu zaman nesnelere arasındaki nedensel ilişkiyi de verir. Bunların kesinliği zihin durumlarındaki kadar değildir.

(iii) Diğer insanların zihinlerine (other minds) ait bilgilerimiz de vardır. Onların zihinlerinde olup biten şeyleri bilebiliriz. Etrafımızda olup biten şeylerle ilgili algılarımız, algıya dayalı (perceptual) inançlarımızı oluşturur. Bunları oluşturan şeyler, etrafımızdaki olaylar ve nesnelere dir. Fakat diğer zihinlerle ilgili önermesel bilgiler asla bu şekilde doğrudan elde edilemez. Başkalarının düşünce ve değerleri ile ilgili bilgiye, davranışları gözlemlenerek ya da bize düşündükleri şeyleri söylemeleri yoluyla erişilebilir.²

Dış dünyanın bilgisini algı, bellek, tanıklık, muhakeme ve çıkarımla elde ederiz. Diğer insanların zihinlerine ait bilgileri de yine bunlarla elde ederiz. Kendi zihin durumlarımızı ve bir şeyi bilip bilmediğimizin bilgisini ise genellikle algı, bellek, bilinç ve içebakışla (introspection) öğreniriz.³

Zorunlu ve Zorunlu Olmayan Bilgi

Bilginin modalitesine yani zorunlu ya da mümkün olup olmamasına göre sınıflanması, Aristoteles'ten bu yana tartışılan oldukça karmaşık bir sorundur. Çünkü bir şeyin zorunlu olması ile önermenin/bilginin zorunlu olması arasında fark vardır. Birincisine ontolojik zorunluluk, ikincisine ise epistemik zorunluluk denir. Zorunlu varlık, varlığı başka bir şeye bağlı olmayan, var olmak için kendine yeten anlamında kullanılır. Sandalyenin varlığı ağacın varlığına bağlıdır o halde o mümkün varlıktır.⁴ Epistemolojik anlamda ise zorunluluk, bilinmesi için kendisinden başka bir şeye ihtiyaç duyulmayan anlamında kullanılır. Başka bir şeye muhtaç olmama, aksinin gerçekleşmesinin düşünülmemesini gerekli kılar.

¹ Donald Davidson, "Three Varieties of Knowledge", *Subjective, Intersubjective, Objective*, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 205.

² Davidson 2001, s. 205.

³ Voula Tsouana, *The Epistemology of the Cyrenaic School*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. xii.

⁴ Abu Hamit el-Gazali, *Felsefenin Temel İlkeleri - Makasidu'l-Felasife*, çeviren: Cemalettin Erdemci, Vadi Yayınları, İstanbul 2001, s. 158.

Aristoteles, bilgiyi önce tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayırır.⁵ Tasavvur tanışıklığı, tasdik ise önermeyi ifade eder. Buradan hareketle Aristoteles, önermeyi, kesin (tam) önerme (tasdik) ve kesin olmayan önerme şeklinde ayırır. Kesin önermeler, aksiyom ve hipotez şeklinde ayrılır. Aksiyomlar, zorunlu, hipotez ise zorunlu olmayan kesinliktir.⁶ Ebu Nasr el-Farabî, Aristoteles'in bu sınıflamasını *İkinci Analitikler* kitabına yazdığı *Kitabû'l-Burhan* adlı şerhte daha sistemli bir şekilde ortaya koymuştur.

Aristoteles ve Farabî'ye baktığımızda geleneksel epistemolojide önermesel bilgi ile ilgili en önemli ayırım, zorunlu ve zorunlu olmayan bilgi şeklindedir. Zorunlu bilgi, bildiğimizi söylediğimiz şeyin hiçbir durumda aksinin mümkün olamayacağını düşündüğümüz türden ve varlığı sürekli olan bilgilerdir. Örneğin "dünya düzdür" veya "bütün parçasından büyüktür" dediğimizde artık bunların yanlış olduğunu kabul edinceye kadar aksi durumların varlığını kabul edemeyiz. Zorunlu olmayan bilgi ise doğruluğunu zamana ve mekâna bağlı olarak düşünebildiğimiz yani zıddı mümkün olan bilgilerdir. "Alper oturuyor" dediğimizde aynı anda Alper'in oturuyor olmadığı bir durumu ya da on dakika sonra ayağa kalkacak olmasını da düşünebiliriz.⁷

Zorunlu kesin bilgiler, çıkarıma dayanan ve çıkarıma dayanmayan şekilde ayrılırlar. Çıkarıma dayanmayan zorunlu kesinler, çıkarıma dayanan bilgilere öncül olurlar. Bunlar da doğal olarak elde edilen ilk ilkelerle tecrübe ile elde edilen bilgiler şeklinde sınıflanır.⁸ Daha birçok sıralamanın yapıldığı bu tasnif içinde en önemlilerinden biri de varlık (olgu) ve sebep bilgisidir. Bunlar, zorunlu bilginin iki türüdür. Varlık bilgisi, zorunlu olmayan bilginin de türüdür. Örneğin "Alper oturuyor", zorunlu olmayan varlık bilgisidir. "Dünya güneş etrafında dönüyor" dediğimizde ise zorunlu varlık bilgisinden bahsederiz. Aristoteles ve Farabî gibi filozoflar, zorunlu sebep bilgisini bilimsel (demostrative, burhanî) bilgi olarak kabul ederler. Bilim, şeylerin varlıkları ile değil neden öyle oldukları ile ilgilidir.⁹ "Bilimsel bilgi, öznenin bir şeyin rastlantısal veya geçici olarak bilinmesine karşı koşulsuz olarak bilinmesini ifade eder. Bilimsel bilgi varlığın veya olgunun bilgisi değil bu olgunun bağlı bulunduğu sebeplerin bilinmesidir. Koşulsuz bilimsel bilgiye konu olan şeyin, olduğu şeklin dışında başka bir şey olarak düşünülmesi hiçbir zaman mümkün değildir."¹⁰ Taşın, düşme özelliğinden ya da yer çekiminden dolayı yere düştüğünü söylemek, bilimsel bilgisidir.

Zorunlu ve zorunlu olmayan şeklindeki geleneksel ayırım, ortaçağ boyunca İslam felsefesi ve kelam düşüncesinde varlığını devam ettirdi. Önermesel bilginin tanımı ve çeşitleri ile ilgili kelimelerin ayrımları oldukça ayrıntılıdır. Neden bilgisi ve varlık bilgisi, sırasıyla 'ilm ve ma'rife terimleri ile ifade edilmiştir. Kadim (vahiy) ve hadis (insanların elde ettiği, kazanılmış) bilgi şeklinde genel bir bölümlenmeden sonra hadis bilgi, zorunlu (zaruri) ve çıkarımsal (istidlali/nazari) olarak ayrılmıştır. Zorunlu bilgi de aklî (bedihî) ve duysal (hissi) olarak sınıflanmıştır. Algılara dayanan bilgi (müdrîke), zorunlu ve zorunlu olmayan şekilde hadis bilginin altında ele alınmıştır.¹¹

⁵ Çağdaş epistemolojide genellikle tasavvur, ide ile tasdik ise önerme (proposition) ile karşılanıyor.

⁶ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, I, 2. Aksiyoma "ilke" diyebiliriz. Bkz. Roderick M. Chisholm, *Theory of Knowledge*, Prentice-Hall, Englewood 1989, s. 29.

⁷ Ebu Nasr el-Farabî, *Kitâbu'l-Burhan*, çev.: Ömer Türker, Ömer Mahir Alper, Klasik Yayınları, İstanbul 2008, ss. 2, 74. Erhan Demircioğlu, "Olumsal A Priori ve İki Tip Zorunluluk", *Felsefe Tartışmaları*, sayı 32, 2004, s. 55.

⁸ Farabi 2008, ss. 4-8.

⁹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, I, 13. Farabi 2008, ss. 4-9.

¹⁰ Aristoteles, *age*, I, 2.

¹¹ Kelam düşüncesinde bilginin türleri ile ilgili olarak bkz. Ebu Bekir el-Bakillanî, *Temhidü'l-Evâil ve Telhisü'd-Delâil*, Kütübü's-Sekafiyye Yayınevi, Beyrut 1987, ss. 26-36, 41. Şaban Ali Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, Beyaz Kule, Ankara 2008, ss. 187-193. Şerif Cürcanî, *Tarîfât*, "marîfe" maddesi, Beyrut, 1985. Bedihî bilgi, akla kendiliğinden gelen, elde etmek için çabaya gerek

Çağdaş epistemolojide zorunlu ve zorunlu olmayan bilgi ayrımı ya geleneksel terimleriyle ya da başka terimler altında varlığı sürdürür. Roderick M. Chisholm, zorunlu kesin bilgi ve zorunlu kesin olmayan bilgi şeklinde bir ayırım yapar. Bazı önermeler, bize aksi de aynı oranda mümkün olabilecek türden bilgiler verirken bir kısım önermelerde bir kişi bu önermeyi kabul ettiğinde onun alternatifi olabilecek hiçbir şeyi düşünemiyorsa bu zorunlu olarak kesin önermedir.¹²

Panayot Butchvarov, yanlış olduğunu düşünmemizin imkânsız olduğu bilgilerden bahseder. Bunlar Aristoteles'in "ilk" ya da "başlangıç bilgileri" dediği bilgilerdir. Bu inançlara bir kez sahip olduğumuz zaman artık onların yanlış olduklarını düşünmemiz mümkün değildir. Butchvarov, bunları zorunlu ve zorunlu olmayan (necessary, contingent) başlangıç bilgileri olarak ayırır. Şuanda yanlış olduğunu düşünemediğimiz bir şeyin gelecekte yanlış olabileceğini düşünebildiğimiz türden bilgiler, zorunlu olmayan başlangıç bilgileridir. Zorunlu başlangıç bilgileri ise inancın yanlışlığını düşüneyeceğimiz bilgilerdir. Başım şuan ağrıya bile başımın ağrımadığı bir zamanı düşünebilirim. Ancak üçgenin üç kenarının olmadığını hiçbir zaman düşünemem. Birincisi zorunlu olmayan, ikincisi ise zorunlu bilgiye örnektir.¹³

Zorunlu ve zorunlu olmayan bilgi ayrımı üzerinde önemle duran bir filozof, Roderick Chisholm'dur. Chisholm, bunu a priori ve a posteriori terimlerinden hareketle sürdürür. Temelde Aristoteles'e ait olan bu terimlerin epistemolojide temel terimler haline gelmesine katkı sağlayan iki düşünür, Gottfried W. Leibniz ile Immanuel Kant'tır. Kant, önermesel bilgiyi dörde ayırır: a priori, a posteriori, analitik ve sentetik önermeler. Kant, ayrıca bu önermeleri zorunlu ve zorunlu olmama açısından da ikiye ayırır. Çağdaş epistemolojide Kant'ın bilgi/önerme türlerini gösteren bu terimlerine Saul Kripke ve W. V. Quine gibi düşünürlerin itirazlarına rağmen Roderick M. Chisholm ve Butchvarov gibi bazı düşünürler bu terimlere bağlı kalır.¹⁴ Modaliteye göre sınıflama, çağdaş felsefede Kant'ın etkisiyle a priori ve a posteriori bilgi başlığı altında sürdürülmüştür.

A Priori ve A Posteriori

A priori, deneyden önce gelen, başka herhangi bir önermeye dayanmayan ve deneyden bağımsız olarak bulunan ya da yalnız akla dayalı olarak elde edilen bilgiler için kullanılır. A posteriori ise a priorinin zıddı olarak kullanılır ve deneye bağlı olarak elde edilen bilgi anlamına gelir.¹⁵ Başka ifade ile a priori, öznenin tecrübelerine dayanmayıp herhangi bir gerekçelendirme olmaksızın doğru olduğu bilinebilen bir önermedir. Bu tür a priori önermeler şunları ihtiva eder: aksiyomlar, çıkarım kuralları, mantık, aritmetik gibi soyut bilimlerin aksiyomları, ihtimaliyet hesaplarının ilkeleri, renk tezatlığının ve çağrışımın ilkeleri, bazı tanımlar ve belki felsefenin bazı doğruları.

Önermesel bilginin bu iki türü, tecrübeye dayalı (a posteriori) önermesel bilgi ve tecrübeye dayanmayan (a priori) önermesel bilgi şeklinde ifade edilir. Felsefî anlaşmazlıkların çoğu, bu bilgi sınıflaması hakkında uzlaşamamaktan kaynaklanır. Bazen a priori ve a posteriori bilgilerin birbirine indirgenip indirgenemeyeceği tartışılır. Bazen de a priorilerin

---

olmayan apaçık bilgidir. Bunlar bazen duyular yoluyla elde edilse de delile gerek olmadan meydana gelmeleri nedeniyle akli bilgi olarak kabul edilirler.

¹² Roderick M. Chisholm, *The Foundations of Knowing*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1983, s. 71.

¹³ Panayot Butchvarov, *The Concept of Knowledge*, Northwestern University Press, Evanston 1970, s. 94.

¹⁴ Albert Casullo, "A Priori Knowledge", *The Oxford Handbook of Epistemology*, editör: Paul K. Moser, The Oxford University Press, Oxford 2002, ss. 95, 97.

¹⁵ A. Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, Asa Yayınevi, Bursa 2001, s. 43. Çelik 2010, s. 87. Butchvarov 1970, s. 94.

doğuştan getirdiğimiz bilgiler, a posteriorilerin de sonradan tecrübe ile elde ettiğimiz bilgiler olduğu ileri sürülür.¹⁶

A priori ve a posteriori konusu, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda felsefenin üzerinde en fazla durduğu konulardan biriydi. Descartes, Leibniz ve Spinoza gibi rasyonalistler, gerçek dünya ile ilgili tüm bilgilerin a priori olduğunu ileri sürdüler. Buna karşın Locke, Berkeley ve Hume gibi tecrübeciler, bu tür bilgilerin hepsinin a posteriori olduğunu ileri sürdüler. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde bu iki akım arasında bir uzlaşma noktası bulmaya çalışır. On yedinci yüzyıldan itibaren a posteriori bilgi, büyük oranda duyu veya algı tecrübelerine dayanan bilgi olarak görüldü. A priori bilgi ise bu tür tecrübelerle dayanmayan bilgi olarak kabul edildi.¹⁷

Kant, apriori bilgiyi destekleyen temellerin sadece "saf akıl" veya "saf anlama" da denilen zihnin kendi iç süreçlerinden ortaya çıktığını ileri sürdü. Mantıksal ve matematiksel doğrularla ilgili bilgiler, a priori bilginin standart örnekleri olarak görülür. Fiziki dünyanın varlığı ve durumu ile ilgili bilgiler ise a posteriori olarak kabul edilir. A priori bilgilerle ilgili araştırmalar, zihinsel süreçlerin kendi başına nasıl işlediği ve zihnin tecrübeye dayanmayan/dayanmadan bilgileri nasıl ortaya çıkardığı üzerinde durur. A posteriori bilgi araştırmalarında ise duyu veya algı tecrübelerinin ne olduğu ve bunların nasıl tecrübe bilgisini ortaya çıkardığı üzerinde durulur.¹⁸ A priori ve a posteriori bilgi, önermesel bilgi adı altında bir araya gelir ve epistemologlar, onları çözümlenmeye çalışırlar. Temel sorunlardan biri şudur: A priori bilgi tecrübeye dayanmıyorsa o halde nereden gelmektedirler?

Bir şey herhangi bir şeye dayanmıyorsa onu bilmek nasıl mümkün olabilir? Şöyle bir örnek verebiliriz: Lokantada biri ile karşılaştınız ve bu kişinin daha önce hiç karşılaşmadığınız ressam Alper olduğunu bildiniz. Burada bilme süreciniz şu şekilde gelişmiştir: Belleğinizde ressam Alper'in daha önce gördüğünüz bir resim nedeniyle bir tahayyülü vardır. Lokantada karşılaştığınız bu kişinin yüzünün resimdeki yüzün daha yaşlanmış hali olduğuna inanıyorsunuz. Bu belleğiniz/anınız, inancınız ve son tecrübeniz, bu bilginizin (Bu kişi ressam Alper'dir) ortaya çıkmasına neden oluyor. Olaylar, durumlar ve bilginin sebebi ile ilgili üçlü bir yapı bu bilgiyi ortaya çıkarıyor.

İkinci bir durum daha düşünelim: Bir kişi okumuş olduğu bir ispatın sonucu olarak (p002283q)v (q002283p) şeklindeki bir mantıksal doğruluğu biliyor olsun. Kişinin ispat sıralanışını ve her bir adımda kullanılan kuralların uygulanışını görmesi, bu inancı ortaya çıkarır. Birinci durumdaki bilgimiz a posteriori iken ikincisi a prioridir. Bunun nedenini anlamak için öncelikle bizim, sebep ilişkisi ile gerektirme (entitlement) ilişkisini birbirinden ayırmamız gerekir. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz: Kişi, bu mantıksal doğruluğu inanç olarak almaya mecburdur. Çünkü onun bununla ilgili, herhangi bir varsayıma dayanmayan kesin bir kanıtı vardır. Bu sayısal sıralamaya dayanan ispat, kişiyi ona inanmaya mecbur kılar. Kâğıda yazılmış olan bazı şeyleri algılamış olmak, bu mecburiyeti elde etmeyi sağlar fakat algı, kendi başına bu mecburiyeti ortaya çıkarmak için yeterli değildir. Aksine karşılaşma örneğinde lokantadaki ressam Alper'le ilgili görsel tecrübenin meydana gelmesi, bu kişinin ressam Alper olduğu inancına sahip olma konusunda beni mecbur hale getirmez. Bu bilginin elde edilmesinde görsel tecrübenin bana sağladığı şeylerin dışında bir şey yoktur. Daha da ötesinde görsel tecrübem, bu durumda başka hiçbir etki olmadan bu bilgiye elde etmeme sebep olur. Bu durumda a priori ve a posterioriyi şöyle ayırabiliriz: A priori bir önermede bir

¹⁶ Çüçen 2001, ss. 44, 80.

¹⁷ Audi 1999, s. 273. Alvin Plantinga, *Warrant and Proper Function*, Oxford University Press, New York 1993b, s. 102.

¹⁸ Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*, çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 1993, B15-B18. Audi 1999, s. 273.

kişiyi bu önermeyi kabul etmeye mecbur eden bir tecrübe yoktur. A posteriori önermede ise tecrübeler kişiyi mecbur etmez sadece ona inanma yetkisi verir.¹⁹

“Prior” (ilk, evvelî) ve “posterior” (arkadan gelen) terimlerini ilk kullanan kişi Aristoteles’tir. Aristoteles, tecrübeye dayanan ve kendisinden önce herhangi bir önermenin bulunmadığı bazı önermelerin varlığını kabul eder. Nitekim zorunlu önermelerin altında yer alan iki önerme türü, doğal olarak elde edilen ilk ilkeler ve tecrübe ile elde edilen ilk kesinler şeklinde verilir. İlk ilkeler ve ilk kesinler, Aristoteles’in “prior” (evvelî) diye adlandırdığı önermelerdir.²⁰ Aristoteles bunlara kendinden apaçık ilk ilkeler adını verir. Tüm bilgilerimizin doğruluğundan emin olmamızı sağlayacak ilk ilkeler bulunmadan hiçbir bilgiye sahip olamayız. Bilgi, ilk ilkeler denilen bilgilere dayanır. İlk nedenler de denilen bu ilk ilkeleri bulduğumuzda tam olarak bir şeyi bildiğimizi düşünebiliriz. Temelcilik adı verilen bu yaklaşımda bilme süreci, daha sonra tüm bilgilerimize temel olacak olan bu ilk ilkelerin tespit edilmesiyle başlar. Aristoteles, bizi çevreleyen doğa ile ilgili bilgilerimiz için daha iyi bildiğimiz ve bize daha açık olan bilgilerden başladığımızı ileri sürer. O, aslında tüm bilgilerimizin doğruluğunu temin eden şeyin bu ilk bilgiler olduğunu ve bunları elde etmenin felsefenin ilk görevi olduğunu söyler.²¹

Aristoteles’e göre ilk ilkeler (*archai*), doğal olarak ve herhangi bir koşula bağlı olmaksızın bilinen şeylerdir. İlk ilkelerin, sebeplerin ve unsurların bulunduğu her sistematik araştırmada bilgi ve bilim, bunların elde edilmesinden ibarettir. Zira biz yalnızca birincil nedenlerin yani birincil ilk ilkelerin bilgisini elde etmemiz durumunda bir şeyi bildiğimizi düşünürüz. Bu durumda istisnasız tüm bilimlerde bizim öncelikle ilk ilkelerle ilgili soruları belirlememiz gerektiği açıktır.²² Doğal olarak izleyeceğimiz yol, daha iyi bildiğimiz ve bize daha açık olan şeylerden doğaya dair daha açık ve daha iyi bilinen şeylere doğru ilerler. Zira bizim bildiğimiz şeyler, koşulsuz olarak bilinen şeylerle aynı değildir. Bu nedenle bu süreci takip ederek daha açık ve daha iyi bilinenden daha az bilinen şeylere ulaşırız.²³

---

¹⁹ Paul Boghossian ve Christopher Peacocke, “Introduction”, *A New Essays on the A Priori*, Clarendon Press, Oxford 2000, s.1.

²⁰ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, I, 2, 4, 31.

²¹ Aristoteles, *Fizik*, çeviren: Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, 184a 10-21. Aristoteles, *Metafizik*, 1013a 14-15. Terence Irwin, *Aristotle’s First Principles*, Oxford University Press, Oxford 2003, s. 3.

²² Terence Irwin, *Aristotle’s First Principles*, Oxford University Press, Oxford 2003, s. 3.

²³ Aristoteles, *Fizik*, 184a.